

KITŲ KALBŲ TIKRINIŲ VARDŲ RAŠYMO PROBLEMĖNIAI ATVEJAI LATVIŲ KALBOJE

Su tikrinių vardų tarimo ir rašymo sunkumais susiduria visos kalbos, įskaitant ir latvių kalbą. Problemų kyla ir vartojant latviškos kilmės tikrinius vardus kokioje nors kitoje kalboje, ir rašant kitų kalbų tikrinius vardus latviškai.

Rašyti kitų kalbų tikrinius vardus praktiškai teko pradėdant jau nuo pačių pirmųjų spausdintų tekstų latvių kalba, tačiau moksliskai pagrįsta kalbininkų diskusija apie tinkamiausius rašymo principus prasidėjo XIX amžiaus antroje pusėje (Bergmane, Blinkena 1986: 97). J. Alunanas pirmas iškėlė fonetinį principą kaip pagrindinį rašant svetimus tikrinius vardus. Jis taip pat pasiūlė pridėti latvių kalbos žodžių galūnes ir atskirais atvejais skliaustuose juos parašyti originalo kalba. J. Alunano siūlymus toliau sėkmingai išplėtojo kalbininkai K. Miūlenbachas ir J. Endzelynas. Šie principai yra universalūs ir išliko aktualūs iki šių dienų. Kitų kalbų tikriniai žodžiai vis dar rašomi pagal jų tarimą originalo kalboje, tik latviškos abėcėlės raidėmis, ir taip perteikti tikriniai vardai įtraukiami į latvių kalbos gramatinę sistemą, t. y. sulatvinami.

Tyrinėjant kalbos istoriją galima nustatyti, kad anksčiau kitų tautų tikriniai vardai latvių kalboje būdavo verčiami. Vertimo principas reiškia kitos tautos grožinės literatūros, tautosakos kūrinių, istorinių įvykių, asmenybių ir pan. priderinimą prie savo tautos, šalies ypatumų ir suvokimo specifikos (paprastai atliekant vertimą). Pagal šį principą vartojami atskirų istorinių asmenybių, daugiausia monarchų, vardai, pvz.: Rusijos caras *Jānis Briesmīgais*, taip pat *Bargais*, *Asiņainais*, dabar – *Ivans Bargais* (Ivanas Rūstusis), caras *Pēteris Pirmais* (Petras Pirmasis), Švedijos karalius *Kārlis Lielais* (Karolis Didysis), XIII amžiaus Anglijos karalius *Jānis Bezzemis*, dabar – *Džons Plantagenets*, *saukts Bezzemis* (orig. *John Plantagenet, the Lackland*; lie. Džonas Plantagenetas). Toks vertimas (kartais ir šalia originalo) šiuo metu populiarus

publicistikoje, būtent taip pasielgė rašytoja M. Svyrė, publikuodama savo kelionės po Braziliją aprašymą *Orchidėjos po mėlynu žiemos dangumi* (2004). Savo pasirinkimą pateikti svetimos kilmės vietovardžius tokiu būdu ji pagrindžia taip: „Vietovių pavadinimus norėčiau pateikti originalo kalba, kad atidus skaitytojas pastebėtų, koks panašus buvo pirmųjų atsikėlėlių ir senųjų krašto gyventojų mąstymas“ (p. 8). Tačiau šalia rašytoja išverčia ir latviškai, pvz.: *Grupo Verde – Zaļā grupa* (Žalioji grupė; p. 90).

Yra precedento principas – jo esmė rašyti tikrinį žodį taip, kaip tai padaryta pirmą kartą latvių kalboje (DNZS 2003: 33), kadangi pernelyg dažnas tikrinių vardų rašymo kaitaliojimas trukdo skaitytojui. Pavyzdžiui, anglų rašytojo *Džono Golsverzijo* (orig. *John Galsworthy*, lie. Džonas Golsvortis) pavardė nuo 1910 metų latvių kalboje pakeista net aštuonis kartus.

Grožinėje literatūroje atskirais atvejais svetimi tikriniai vardai perteikiami kūrybiškai. Taip daroma tada, jeigu autorius asmenvardžius atitinkamoje originalo kalboje sukūrė ypatingomis fonetinėmis priemonėmis dėl reikšmės atspalvio, kokio nors niuanso ar nuotaikos. Tai galėtų dingti perteikiant vardus pagal fonetinį principą. Kaip toks kūrybiškumo pavyzdys paprastai minimas U. Bėrzinio atliktas XII–XIII amžiaus islandų poeto Snorrio Sturlusono (orig. *Snorri Sturluson*, la. *Snorre Sturlasons*) mitologijos ir poetikos traktato *Edda* dalies *Gilves acumalds* (Giulvio žavėjimas; GA 1997) vertimas: *Gaitgājis, Vaigkvēpis, Zeltpiere* (į kitas kalbas neišverčiami sudurtiniai žodžiai, individualūs naujadarai), taip pat Dž. K. Roulings knygų apie Harį Poterį veikėjų vardų vertimai: *Cūkkārpa* (orig. *Hogwarts*), *Salazars Slīdenis* (orig. *Salazar Slytherin*, lie. Salazaras Klastuolis), *Vaidu Vaira* (orig. *Moaning Myrtle*, lie. Vaituoklė Mirta) ir kt. (DNZS 2003: 33).

Jeigu tikriniai žodžiai originalo kalba parašyti ne lotyniškais raidėmis, jie transliteruojami, pvz.: *Sergejs Rebroucs, Rūdolfis Nurijeus, Mihails Barišņikovs*.

Kitų kalbų tikrinių vardų rašymas latvių kalboje apskritai imant yra sunormintas ir sutvarkytas, tačiau vis dažniau kritikuojamas fonetinis principas. Profesorius J. Endzelynas apie pavardžių rašymą latvių kalboje rašė: „...kiekviena kultūringa tauta svetimas pavardes tam tikru mastu priderina prie savo rašybos. Mūsų įstatymų leidėjai turėtų rūpintis tuo, kad Latvijos valstybinėse įstaigose, pradedant nuo mokyklų, pavardės taip pat būtų rašomos pagal mūsų rašybos pagrindus“ (Endzelīns 1921: 26. apr.). Latvijos Respublikoje XX amžiaus trečią ir ketvirtą dešimtmetį buvo sudarytos pavardžių (įskaitant ir skolintas pavardes) rašymo Latvijos dokumentuose tai-

syklēs, buvo išleistas pavardžių rašybos žodynas (*Uzvārdu pareizrakstības vārdnīca*, 1927; vadovavo Latvijas universiteto docentas E. Blesē). Po An-trojo pasaulinio karo įdēta labai daug darbo rengiant serijinius leidinius apie atskirų kalbų svetimų žodžių rašymą ir tarimą latvių kalboje – *Norādījumi par citvalodu īpašvārdu pareizrakstību un pareizrunu latviešu literārajā valodā*, taip pat minētinas 1999 m. išspausdintas darbas *Par vārdu un uzvārdu lietošanu un rakstību latviešu literārajā valodā*.

Patys naujausi nurodymai įtraukti į Latvijos Respublikos Ministru kabi-neto priimtas taisykles dėl asmenvardžių rašymo ir vartojimo latvių kalboje bei jų identifikavimo – *Noteikumi par personvārdu rakstību un lietošanu latviešu valodā, kā arī to identifikāciju* (Noteikumi 2004: 27–38), kur pabrēžama, kad asmenvardžiai yra latvių kalbos gramatinės sistemos dalis: jų giminė, skaičius ir linksnis išreiškiami kaitomomis galūnėmis, galūnė kin-ta pagal kontekstą.

Latvių kalboje yra du pagrindiniai asmenvardžių vartojimo ir rašymo principai: 1) asmens lytį ir latviškos, ir svetimios kilmės asmenvardžiuose (išskyrus nekaitomus asmenvardžius) nurodo vyriškosios ar moteriškosios giminės linksniuojamos galūnės; 2) kitų kalbų asmenvardžiai latvių kalboje rašomi pagal jų tarimą originalo kalba ir pritaikomi prie latvių kalbos gramatinės sistemos.

Tačiau šiuo metu vis labiau nepritariama vardų ir pavardžių pritaikymui prie latvių kalbos gramatinės sistemos ir atitinkamų galūnių pridėjimui. Pavyzdžiui, Latvijos gyventojos *Lidijos Kuharec* byla buvo nusiųsta nagri-nėti Europos žmogaus teisių teismui Strasbūre, kaip pagrindą nurodant teisės į asmeninio gyvenimo neliečiamumo pažeidimą, nes prie jos pavardės Latvijos pase buvo pridėta atitinkama galūnė – *Kuhareca* (*Diena*, 2001 07 27); panašus atvejis buvo dėl pavardės *Makeičik*, kuri Latvijos pase buvo įrašyta su galūne – *Ilona Makeičika*.

Klaidų, netikslumų ir nukrypimų nuo originalių asmenvardžių gali at-sirasti dėl kitų, t. y. tarpininkių, kalbų. Ilgą laiką tarpininkė buvo rusų kalba, savo ruožtu susižavėjimas anglų kalba šiandien sukėlė naujų proble-mų. Kartais rašant kitų kalbų tikrinius žodžius nukrypstama nuo priimtų pagrindinių principų. Tokios išimtytys yra, pavyzdžiui, tradiciškai prigijęs rašymas: *Gēteborga* (Geteborgas; pagal tarimą būtų *Jēteborja*), *Parīze* (Pary-žius; pagal tarimą būtų *Parī*), taip pat kai kurie išversti ar pusiau išversti geografiniai pavadinimai, pvz.: *Jaungvineja* (Naujoji Gvinėja), *Dienvidslāvi-ja* (Jugoslavija), *Lielie Ezeri* (Didieji ežerai) (Bušs 1980: 94–98).

Fonetinės adaptacijos pakeitimas tikriniuose varduose turėtų būti kruopščiai įvertinamas. Paprastai prieštaravimas tarp senesnio, tradicinio parašymo ir naujo pasiūlymo atsiranda tada, kai bandoma tiksliau atkurti originalo kalbos tarimą, pvz.: balsių pakeitimas žodžiuose *Īslande*, iki 2006 m. – *Islande* (Islandija), *īslandieši*, iki 2006 m. – *islandieši* (islandai), arba švedų rašytojos Selmos Lagerlef (orig. *Selma Lagerlöf*, dabar la. *Selma Lāgerlēva*) vardo ir pavardės priartinimas prie originalo kalbos (anksčiau buvo la. *Zelma Lāgerlefa*).

Latvijos kalbininkai nuolat diskutuoja apie tinkamiausių principų pasirinkimą rašant kitų kalbų tikrinius vardus. Kiekvienas principas turi savo privalumų ir trūkumų. Skaitant naujausius latvių leidinius galima pastebėti, jog kitų kalbų tikriniai vardai ir pavadinimai daugiausia rašomi pagal jau įsigalėjusį fonetinį principą, taigi skaitytojai gali gauti informaciją gana greitai ir suprantama forma, taip pat tai netrukdo aiškiai suvokti turinį. Rašant tekste svetimą asmenvardį pirmą kartą, dažnai skliaustuose kitu šriftu pateikiama originalo forma, o toliau vartojama tik latviška forma, pvz.: „Feliksa Valotona (*Felix Vallotton*) glezna, kas tapusi 1907. gadā“ (Felikso Valotono (*Felix Vallotton*) paveikslas, kuris sukurtas 1907 metais) (50 PPP 2001: 170). Iš tokio parašymo daugiausia naudos, be abejo, gauna skaitytojas, galintis lengvai suvokti tekstą ir kartu papildyti savo užsienio kalbų žinias. Tiesa, toks rašymo būdas (pateikimas latvių kalba + originalo forma) reikalauja daug darbo ir apsunkina autorių, nes reikia ir atitinkamos užsienio kalbos žinių, ir skirti laiko tam, kad būtų tiksliai ir korektiškai užrašyta abiem kalbomis. Plečiantis ryšiams tarp šalių ir kalbų, vis daugiau dėmesio skiriama tikrinių vardų rašymui originalo kalba.

Bandymai praktiškai pritaikyti originalo rašybos principą taip pat dažnai pasirodydavo tokie pat problemiški ir netobuli kaip ir kritikuojamas fonetinio rašymo principas. Kitų kalbų tikrinių vardų vartojimo praktikos kaitaliojimas gali sukelti sumaištį, nes kalboje jau įsitvirtino ir stabilizavosi tūkstančiai tikrinių vardų – nuo Cezario (la. *Cēzars*, orig. *Caesar*) ir Šekspyro (la. *Šekspīrs*, orig. *Shakespeare*) iki Džordžo Bušo (la. *Džordžs Bušs*, orig. *George Bush*) ir misterio Byno (la. *misters Bīns*, orig. *Mr. Bean*). Jų rašymo latvių kalba pakeitimas sukeltų ir praktinių problemų, ir netgi emocijinį nepasitenkinimą. Savo ruožtu, leidžiant rašyti nors dalį iš pažįstamų tikrinių vardų tradiciniu būdu, dažnai iš viso nebebus įmanoma nustatyti, ar konkretus parašymas perteikia originalo kalbos tarimą ar originalo rašymą (Bušs 2008: 96).

Dažnai problemų kyla rašant tuos tikrinius vardus, kuriuose originalo kalba vartojami diakritiniai ženklai. Praktiškai jie dažnai nepažymimi, nors papildomų ženklų vartojimas yra svarbus bet kuriai kalbai.

Originalo rašybos nuoroda pageidautina moksliniuose ir mokslo populiarinimo tekstuose, taip pat oficialiuose dokumentuose asmens vardui ar pavardei pažymėti. Rašytinių tekstų, kurie skirti plačiajai visuomenei, nederėtų paversti išskirtiniu dalyku, kurį supranta tik atitinkamą užsienio kalbą mokantys žmonės. Bet kurios kalbos raidos pagrindinė sąlyga yra atsižvelgti į dialektinį prieštaravimą tarp konservatizmo ir kalbos pokyčių. Tyrinėjant teorinę literatūrą ir analizuojant praktinius pavyzdžius, galima spręsti, kad tikrinių vardų rašymas originalo kalba turi dvejopą reikšmę: jis skatina užsienio kalbų mokymąsi, suteikia tiesioginę (nepakeistą) informaciją, bet, antra vertus, neapgalvotas, perdėtas, klaidingas ir nekorektiškas rašymas tokiais atvejais be reikalo blaško skaitytojų dėmesį, gali būti turinio neteisingo suvokimo priežastis, taip pat apsunkinti tokių tikrinių vardų tarimą ir rašymą. Pageidautina rasti optimalų ir priimtina sprendimą dėl originalo rašybos vartojimo latviškuose tekstuose.

ŠALTINIAI

- Diena – Cilvēktiesību tiesā – sūdzība no Latvijas par uzvārda kropļošanu. – *Diena*, 2001, 27. jūl.
- GA – Sturlasons S. *Gilves acumalds*. Tulk. U. Bērziņš. Rīga: Nordik, 1997.
- Svīre – Svīre M. *Orhidejas zem zilām ziemas debesīm*, Rīga: Lauku Avīze, 2004.
- 50 PPP – *50 pasaules populāri pāri*, Rīga: J. L.V., 2001.

LITERATŪRA

- Balode I. 2010: Citvalodu personvārdu atveide latviešu valodā: problēmas un risinājumi. – *Valodas prakse vērojumi un ieteikumi*, Rīga: Latviešu valodas aģentūra, 4–13.
- Bergmane A., Blinkena A. 1986: *Latviešu rakstības attīstība*, Rīga: Zinātne.
- Blinkena A. 1974: Citvalodu nosaukumu un apzīmējumu lietošanas problēmas latviešu valodā. – *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 10. laidieni, Rīga: Liesma, 175–194.
- Bušs O. 1980: Konservatīvums un mainīgums citvalodu īpašvārdu atveidē. – *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 20. laidieni, Rīga: Avots, 94–98.

- Bušs O. 2008: Īpašvārdi kā problēma valodas politikā. – *Etniskums Eiropā: sociālpolitiskie un kultūras procesi*, Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 92–96.
- DNZS 2003: *Dāņu, norvēģu, zviedru un somu īpašvārdu atveide latviešu valodā*, Rīga: Norden AB, 13–35.
- Endzelīns J. 1921: Par uzvārdu rakstību latviešu valodā. – *Latvijas Sargs*, 26. apr.
- Norādījumi 1960–1982: *Norādījumi par citvalodu īpašvārdu pareizrakstību un pareizrunu latviešu literārajā valodā*, I–XV, Rīga: Zinātne.
- Noteikumi 2004: Noteikumi par personvārdu rakstību un lietošanu latviešu valodā, kā arī to identifikāciju. – *Latvijas Vēstnesis*, 6. burtnīca, 5. marts, 27–38.
- Ozols A., Kušķis J. 1967: Par latīniskās grafikas citvalodu nosaukumu un teicienu rakstīšanu. – *Latviešu valodas kultūras jautājumi*, 3. laidieni, Rīga: Liesma, 5–12.
- Par vārdu 1999: *Par vārdu un uzvārdu lietošanu un rakstību latviešu literārajā valodā*, Rīga: LR Valsts valodas centrs.
- Skujiņa V. 1999: *Latviešu valoda lietišķajos rakstos*, Rīga: Zvaigzne ABC.
- Staburova J. 2005: Ķīniešu valodas īpašvārdu atveide latviešu valodā. – *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 87–100.
- Strautiņa V., Šulce Dz. 2009: *Latviešu valodas pareizrūna un pareizrakstība*, Rīga: RaKa.
- Šulce Dz. 2009: Oriģinālrakstījumi latviešu valodā. – *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*, Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 91–99.

Gauta 2010 10 28

PROBLEMATIC CASES OF RENDERING BORROWED PROPER NAMES INTO LATVIAN

Summary

Problematic character of spelling and pronunciation of proper names becomes apparent in all languages, including Latvian, a cognate language of Lithuanian. Difficulties arise both when words of Latvian origin are used in another language and when rendering borrowed proper names into Latvian.

Scientifically based principles of rendering borrowed proper names into Latvian were defined in the second half of the 19th century. These principles bear a sufficiently universal character and they have preserved their topicality even nowadays. Borrowed proper names still follow the pronunciation rules of the original

language, only letters of the Latvian alphabet are used in their spelling, and the rendered proper names are included into the Latvian grammar system.

Language history shows that early borrowed personal names were localised and translated into Latvian. It means adjustment of literary and folklore pieces, historic events, personalities etc. to the singularity of the given nation, of the country and specific character of perception.

When proper names of the original language are not written in Latin letters, they are transliterated in Latvian. The spelling of the borrowed proper names in Latvian, taken as a whole, is fixed and complies with the rules; however, deviations from the pronunciation principle become more frequent, especially in cases of personal names of foreign origin.

Mistakes, inaccuracies and deviations from the original version of proper names can be caused by the influence of other languages. For quite a long time, Russian was used as an intermediary language; nowadays new problems arise from the strong infatuation with English versions.

Latvialisation of borrowed proper names according to their pronunciation, with the original form enclosed in brackets, is mentioned as the most optimal principle of rendering borrowed proper names. In such cases this will certainly bring most benefit to the reader, for whom the text might become easier to perceive. With contacts between countries and languages developing, in practice more attention is given to the original spelling of proper names.

DZINTRA ŠULCE

Liepājas Universitāte

Kūrmājas prosp. 13, LV-3401 Liepāja

dz.sulce@tvet.lv